

Mateja Ratej

»S svojo žrtvijo sva vključena v nekaj orjaškega«

Edvard Kardelj – človek, aktivist, oblastnik

RATEJ Mateja, dr., znanstvena sodelavka,
Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1,
1000 Ljubljana

929Kardelj E.
323(497.1)"193"

**»S SVOJO ŽRTVIJO SVA VKLJUČENA V NEKAJ
ORJAŠKEGA«**

Edvard Kardelj – človek, aktivist, oblastnik

Avtorica se v prispevku ukvarja z osebnostjo komunističnega aktivista Edvarda Kardelja v tridesetih letih 20. stoletja, ko se je eden najpomembnejših povojnih slovenskih politikov pospešeno oblikoval kot politično misleč posameznik v nelegalni politični organizaciji. S pomočjo Kardeljevih zasebnih pisem analizira odnos z ženskama, ki sta Kardelja izrazito zaznamovali, najprej mati Ivana, kasneje žena Pepca. Ob tem se dotakne še fenomena javne zamolčanosti Kardeljeve prve žene Franice, zanima pa jo tudi razvoj Kardeljeve politične drže od aktivistične v oblastniško, ki se je dogajal med in po drugi svetovni vojni, in ga skuša avtorica artikulirati s pomočjo spominov njegovih sodobnikov.

Ključne besede: Kraljevina Jugoslavija, Edvard Kardelj, Franica Kardelj, Pepca Kardelj, biografije

RATEJ, Mateja, PhD, Research Fellow, Institute of
Cultural History, Scientific Research Centre, Slovenian
Academy of Sciences and Arts, Novi trg 1,
1000 Ljubljana

929Kardelj E.
323(497.1)"193"

**“WITH OUR SACRIFICE WE ARE PART OF
SOMETHING GIGANTIC”**

Edvard Kardelj – Man, Activist, State Official

The author deals with the personality of the communist activist Edvard Kardelj in the 1930s, when one of the central Slovene postwar politicians quickly came to develop as a politically thinking individual within an illegal political organization. On the basis of Kardelj's private letters, the article analyzes his relationship towards two women who played a pivotal role in his life: first his mother Ivana and later his wife Pepca. The article also touches upon the phenomenon of public concealment of Kardelj's first wife Franica and follows the development of Kardelj's political attitude from that of an activist to that of a state official, which took place during and after the Second World War; the author tries to articulate this process with the help of the memoirs of his contemporaries.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, Edvard Kardelj, Franica Kardelj, Pepca Kardelj, biographies

»V vsakem človeku je suženj in samosilnik, zatirani in zatiralec;
in samo trdo dejstvo, da vsi ne moremo biti zatiralci,
nas deli v bolj ali manj zatirane, v večje in manjše
zatiralce.«¹

Demokrat ali avtokrat? Hladen dolgočasnež ali topel dobrosrčnež? Stroj ali človeško bitje? Nasprotujoče si ocene Kardeljeve osebnosti so jasen znak, da je komunistični ideološki aparat njegovo človeško bistvo izmaličil do nerazpoznavnosti. Ker si zgodovinarji velikokrat zastavljamo vprašanje, ali je posameznika naredila doba ali pa je on naredil njo,² želim Edvarda Kardelja brati skozi razmerja, ki jih je imel z ljudmi – zdi se namreč, da je po tej poti mogoče razumeti njegov človeški potencial, ki me zanima v pričujočem članku. Mamljivo je sprejeti idejo, da je biografska metoda izraz odpora do objektivistične enostranosti, ki do skrajnosti objektivizira subjektiviteto, kar je še posebej poudarjeno v marksistični koncepciji družboslovnih in humanističnih ved.³

Raziskovalna intenca na tem mestu ni popolna biografija Edvarda Kardelja, vpeta v sočasno zgodovinsko dogajanje, temveč zgolj izpostavitve nekaterih biografskih segmentov, ki skušajo Kardeljevo osebo ujeti zunaj ustaljenih ideoloških predstav o njem. V skladu s tem se z analizo Kardeljevih knjižnih del, ki odstirajo pisca kot političnega ideologa jugoslovanskega socialističnega sistema, v članku ne bom ukvarjala.

Devetega oktobra 1934 se je za politično elito Kraljevine Jugoslavije podiral svet. Na uradnem obisku v Franciji je bil v Marseillu skupaj s francoskim zunanjim ministrom Barthoujem v atentatu ubit jugoslovanski kralj Aleksander Karađorđević. Sledilo je strogo ža-lovanje na državni ravni. Ljubljanskega publicista in komunista Edvarda Kardelja v tem času ni skrbel možen razpad države zaradi smrti kralja in izguba osrednje-ga povezovalnega faktorja državitvornosti. Tik pred marsejskim atentatom je v izjavi opozarjal na rastočo politično moč Nemčije. Bil je izrazito oster: to je triumf organiziranega nasilja, biološko utemeljena brutalnost, rasna blaznost, preganjanje Judov, intelektualcev, socialistov in demokratov, in vse to z namenom, zgraditi tretji rajh za dobo tisoč let. Dantejev inferno bi bil ljubka idila v primeri s peklom, ki se nam spričo modernih uničevalnih instrumentov obeta, je preroško ugotavljal

Kardelj in sklenil, da nič ne pomaga o tem filozofirati, potrebna so dejanja.⁴

Tri tedne po atentatu, 31. oktobra 1934, je bila pred Mestnim poglavarstvom v Ljubljani sklenjena civilna zakonska zveza med njim in Franico Možan (včasih zapisano kot Mužan ali Mežan).⁵ Njun zakon ni bil potrjen pred cerkveno institucijo, ker je Kardelj 23. oktobra 1934 na Mestnem poglavarstvu prijavil svoj izstop iz Katoliške cerkve. V popisih je bil odtlej voden kot »brezkonfesionalec«.⁶ Josip Vidmar se je Kardelja v tistem času spominjal kot nemirnega misleca, ki se je s sunkovitimi kretnjami sukal med mizami ljubljanske unionske kavarne, a ni zaradi siromaštva nikoli ničesar naročil.⁷

Oblikovanje politične osebnosti Edvarda Kardelja je bilo najtesneje povezano z oblikovanjem in obstojem prve jugoslovanske države. Samo nekaj mesecev po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je leta 1919 kot devetletni deček udeležil svojih prvih delavskih demonstracij skupaj z materjo Ivano, rojeno Breceljnik, sindikalistko v ljubljanski Tobačni tovarni. Mater je opisoval kot odločno in bojevito žensko, ki ga je ne le razumela, ampak tudi odobravalala njegovo politično delovanje in mu pomagala pri njem. Znana je prigoda mladega Kardelja iz uradnih biografij, ko v šoli ni hotel napisati spisa z naslovom Moja mati, saj »karkoli bi napisal o svoji materi, bi bilo mnogo slabše od tistega, kar ona v resnici je. Omadeževal bi jo.«⁸ Umrla je še pred koncem druge svetovne vojne, po pričevanju Kardeljevih biografov zasmehovana celo od bolniških sester, ker je vzgojila komunista. Kardelj se materinega pogreba ni mogel udeležiti.⁹

Okrožno sodišče v Ljubljani je 6. februarja 1939 na Franičino željo razveljavilo zakonsko zvezo med njo, ki je bila tedaj zasebna uradnica v Beogradu, in Kardeljem. Sodba v imenu Njegovega Veličanstva Kralja je krivdo za razvezo pripisala Franici Kardelj, razlog pa je bil – prešuštvo. Ker se je novopečeni soprog že 12 dni po poroki zaradi grožnje aretacije umaknil v tujino, od koder se je vrnil šele leta 1937, je Franica medtem v Beogradu spletla ljubezensko razmerje z neimenovanim srbskim akademikom, Kardelju pa v pismu decembra 1937 na njegov poziv, naj se iz Beograda vrne v zakonsko zvezo,

⁴ Edvard Kardelj – skica za monografijo, 29.

⁵ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Okrožno sodišče v Ljubljani – Sodba v imenu Nj. Vel. kralja, 6. 2. 1939.

⁶ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Uradno potrdilo Mestnega poglavarstva Ljubljana, 14. 7. 1939.

⁷ Vidmar, Obrazi, 581.

⁸ Vipotnik, Edvard Kardelj, 3.

⁹ Vipotnik, Edvard Kardelj, 1-2, 14; Edvard Kardelj – skica za monografijo, 25.

¹ Zupan, Menuet za kitaro, 33.

² Glej npr.: Rahten, Historične in teoretične osnove slovenske politične biografike. V: Pozabljeni slovenski premier, 17.

³ Luthar, Med kronologijo in fikcijo, 118.

sporočila, da z njim noče in ne more več živeti. Poročiti se je želela z akademikom, morda tudi v strahu, da bi morala v primeru vrnitve v zakonsko zvezo ne le ljubiti, ampak tudi finančno vzdrževati brezposelnega Kardelja. Za razvezo je Franica zaprosila že med Kardeljevo odsotnostjo, vendar je bila njena tožba zoper Kardelja tedaj pravnomočno zavrtnjena;¹⁰ kasnejša revizija postopka je ponovno ugotovila, da Kardelj Franice ni trajno (»zlobno« oz. »hudobno«) zapustil, temveč se je v tujino umaknil pred aretacijo, še prej pa je soprogi pojasnil, da se bo vrnil.¹¹ Franica se je na rzsodbo Okrožnega sodišča pritožila, vendar je Apelacijsko sodišče v Ljubljani 20. maja 1939 pritožbo zavrnilo.¹²

Družina Kardelj: Edvard sedi ob očetu, lepa mati Ivana pestuje najmlajšega Janeza, v ozadju stoji Edvardova sestra Pepca; staršema se je v kasnejših letih rodil še sin Bojan (vir: Vipotnik, Edvard Kardelj)

O Kardeljevi prvi ženi ni veliko znanega, razen da je bila verjetno doma iz Radovljice, o čemer je kmalu po vojni v emigrantskem tisku pisal Ivan Andrejčič, ki je presenetljivo točno navedel datuma njune (civilne) poroke in Kardeljevega izstopa iz Katoliške cerkve, kar pomeni, da je imel zanesljiv vir iz nekdanje banske uprave.¹³ Kardelj se je v sedemdesetih letih 20. stoletja tistega obdobja spominjal zgolj po politični plati: »Povedati moram, da sem bil v začetku leta 1937 še vedno v Moskvi kot predavatelj zgodovine svetovnega delavskega gibanja in zgodovine delavskega gibanja Jugoslavije. Tito je že v drugi polovici leta 1936 predlagal, /.../. naj bi se vrnil na ilegalno delo v Jugoslavijo, kjer bi prevzel odgovornost za pripravo ustanovnega kongresa KPS. Po precejšnjem zavlačevanju je Kominternu v to privolila. Ko sem prišel v Ljubljano, so mi tovariši iz pokrajinskega komiteja, ki so imeli zvezo z nekaterimi ljudmi v aparatu banske uprave, povedali, da je prišla v roke jugoslovanski policiji informacija o mojem odhodu iz Moskve.«¹⁴

Skladno s tem je bil Kardelj po prihodu v domovino stalno opazovan. Maja 1938 je na Kraljevo bansko upravo naslovil pritožbo, ker mu je policijski agent sledil

celo na zasebni vrt družinskih prijateljev. V pritožbi je zapisal, da mu sleherni dan policijskega zasledovanja prinaša veliko materialno in moralno izgubo in zaključil, da se bo v primeru neupoštevanja pritožbe prisiljen obrniti na slovensko javnost.¹⁵ Policija je bila sicer iz dneva v dan bolj strokovno podkovana za preganjanje komunističnih aktivistov, sistematično usposabljanje policistov za boj proti komunističnemu gibanju pa se je okrepilo v času, ko je bil na mestu ministra za notranje zadeve Kraljevine Jugoslavije vodja slovenskega dela Jugoslovanske radikalne zajednice oz. načelnik (bivše) Slovenske ljudske stranke Anton Korošec (1935-1938).¹⁶

Če ob listanju po uradnih Kardeljevih biografijah ne najdemo njegove prve žene Franice, je povsem drugače z Josipino (Pepco) Maček. Prijateljela sta že med Kardeljevim ločitvenim postopkom, junija 1939 pa sta na Kraljevsko bansko upravo Dravske banovine vložila prošnjo, da se jima spregleda zakonski zadržek različnosti vere in se jima dovoli poroka.¹⁷ Prošnja je bila zavrtnjena, a se je Edvard po razrešitvi birokratskih zapletov avgusta vendarle poročil s katoličanko in članico pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije.¹⁸

¹⁰ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Okrožno sodišče v Ljubljani – Sodba v imenu Nj. Vel. kralja, 6. 2. 1939.

¹¹ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Okrožno sodišče v Ljubljani – Revizija, 19. 4. 1938.

¹² ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Apelacijsko sodišče v Ljubljani – sodba v imenu Nj. Vel. kralja, Ljubljana, 20. 5. 1939.

¹³ Andrejčič, Edvard Kardelj, minister – morilec, 7.

¹⁴ Edvard Kardelj – skica za monografijo, 31.

¹⁵ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Pritožba Edvarda Kardelja na Kraljevo bansko upravo zaradi policijskega zasledovanja, Ljubljana, 5. 5. 1938.

¹⁶ Kante, Hišna in osebna preiskava v politični policiji, 180-182.

¹⁷ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Odločba Kraljevske banske uprave Dravske banovine, Ljubljana, 13. 7. 1939.

¹⁸ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Življenjepis Pepce Kardelj.

Njuna življenjska in politična zgodba je bila odtlej nerazdružljiva, kar je Kardelj lepo izrazil v pismu soprogi aprila 1940, ko je bila zaradi komunističnega delovanja zaprta v taborišču v Bileči: »Moraš priznati, da so redki ljudje, ki so tako popolnoma zlili svoje življenje v eno kakor midva in zato si vedno mislim, da se tu ne more ničesar zgoditi, kar bi porušilo to povezanost.«¹⁹ Njun odnos je bil po koncu druge svetovne vojne mitiziran artefakt, simbolno poddržavljen skupaj s Kardeljevim likom. A vendar, koliko simbolike v sebi nosi v Kardeljevem arhivu ohranjena risbica enega od njegovih vnukov, najbrž vnukinje Katarince, ki je bila v polju javnega predstavljena kot oseba, ki je odkrivala Kardejevo mehko, človeško plat; risbica je prikazovala dedka na njegov šestdeseti rojstni dan (tj. leta 1970), kako sedi ob polni mizi dobrot, daril in cvetja – povsem sam.²⁰

Ko je bila Pepca leta 1940 tri mesece zaprta v Bileči, je Kardelj soprogi pisal dolga, več deset strani obsega-joča pisma o vsem mogočem, a jo tudi nenehno bodril, opogumljal in politično motiviral. Pepca je bila od svojega trinajstega leta delavka z dokončanimi sedmimi razredi osnovne šole,²¹ zaradi česar so bili nekateri Kardeljevi znanci skeptični do njunega odnosa. Sam se za dvome drugih ni brigal, nasprotno, čutil je dolžnost, da soprogi pomaga k boljši izobrazbi. V pokroviteljskem duhu, ko je Pepci med drugim priporočal, naj se nikaar prekomerno ne odebeli, ji je v zapor poslal rusko jezikovno vadnico in slovensko slovnico z natančnimi navodili, kako naj se uči pravopisa, da mu v pismih ne bo več pisala »klup« ali »klub« namesto »kljub«. Kot strog učitelj ji je v šali zagrozil, naj vsako njeno pismo obsega vsaj štiri strani, sicer se ji bo doma maščeval.²²

Pepca Kardelj se je konec sedemdesetih let 20. stoletja spominjala, da so bila malodane vsakodnevna Kardeljeva pisma, v katerih jo je »zavito« informiral o zunanjih dogodkih, spodbuda za vse politične kaznjence in ne le zanjo.²³ Ob neki priložnosti je Kardelj Pepci napisal, da je vračanje k starim odnosom podobno kot bi oblekel staro, raztrgano srajco in da si sam ne predstavlja, kako bi lahko še kdaj živel z nekom, od katerega se je zaradi določenih okoliščin poprej ločil.²⁴ Takšna Kardeljeva izpoved daje slutiti, da Pepca tedaj ni bila

Risbica enega od Kardeljevih vnukov ob dedkovem rojstnem dnevu (Arhiv Republike Slovenije, fond: Edvard Kardelj)

natančno obveščena o soprogovem odnosu s prvo ženo Franico. Ko je bilo sredi aprila 1940 iz Bileče izpuščenih 15 zapornikov, je Kardelj med njimi nestrpno, a zaman iskal svojo ženo: »Kontrast med pričakovanjem tebe in med tem, kar se je v resnici zgodilo, je tako velik, da mi ne boš zamerila, če ti povem, da sem take volje, da bi samega sebe zgrizel.«²⁵ Osebnosti okoliščine so v resnici grizle njegov želodec, hudo ga je bolelo, a k zdravniku ni upal, zato si je terapijo predpisal kar sam: teden dni stradanja ob limonadi, nato pa odmerjeni obroki hrane dvakrat dnevno.²⁶

V času, ko je bila Pepca zaprta, je Kardelj marca 1940 na podpredsednika vlade Vladka Mačka naslovil odprto pismo za razpustitev koncentracijskih taborišč, kar se mu je zdelo bistvenejše od izpustitve trenutnih zapornikov: »Ne naslavljam to pismo na Vas, da bi prosil milosti za internirane mučenike,« je začel. »Njihova osvoboditev ni vprašanje Vaše dobre volje, marveč vprašanje zmage človeškega nad nečloveškim, svetlega nad temnim, napredka nad reakcijo.«²⁷ Nekateri kolegi so Kardelju

¹⁹ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-13-1, Pismo Edvarda Kardelja Pepci Kardelj, Ljubljana, 27. 4. 1940.

²⁰ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-2-30-49, Risbica ob dedkovem šestdesetem rojstnem dnevu; Vipotnik, Edvard Kardelj, 30-31.

²¹ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, Življenjepis Pepce Kardelj.

²² ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-13-1, Pisma Edvarda Kardelja Pepci v Bilečo, 29. 3. 1940; 5. 4. 1940; 7. 4. 1940.

²³ Edvard Kardelj – skica za monografijo, 62.

²⁴ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-13-1, Pismo Edvarda Kardelja Pepci v Bilečo, 7. 4. 1940.

²⁵ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-13-1, Pismo Edvarda Kardelja Pepci v Bilečo, 17. 4. 1940.

²⁶ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-13-1, Pismo Edvarda Kardelja Pepci v Bilečo, 24. 4. 1940.

²⁷ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 156, Odprto pismo dr. Mačku Vladimirju, 6. 3. 1940.

očitali pretirano vnemo zaradi čustvene vpletenosti, vendar je sam očitke v pismu tastu in tašči močno zavračal: »*Naj si vendar dajo dopovedati, da ne gre samo za to, da izpuste ljudi, ampak da taborišča ukinejo!*« Obenem je bil prizadet in jezen tudi na Pepco, ki zaradi takšnih in drugačnih šumov v komunikaciji ni zaupala Kardelevim akcijam za njeno osvoboditev,²⁸ hkrati pa zmeden zaradi lastne »*scrkljanosti*« in »*pomehkuženosti*«, ki sta rasli obenem s čustveno navezanostjo na ženo.²⁹

Za izpustitev Pepce Kardelj se je v začetku maja 1940 zavzela tudi slovenska sekcija Jugoslovanske ženske zveze, ki je združevala več sto ženskih društev. Na predsednika vlade Dragišo Cvetkovića naslovljen poziv je sestavila Angela Vode, ki je bila leta 1939 izključena iz Partije, po letu 1945 pa obsojena in šest let zaprta v ženskem zaporu Rajhenburg (Brestanica); do svoje smrti je bila izključena iz javnega življenja. V pismu premierju je bila za razliko od Kardelja bolj osebna kot politična: »*Ker je imenovana težko bolna na ledvicah, kar utegne postati smrtno nevarno, ker pogreša nujne zdravniške nege in primerne postrežbe ter celo vsake ženske oskrbe, prosimo, da se ji čimprej vrne svoboda in se izroči v domačo oskrbo. V zavesti, da Vas vodi pri izvrševanju Vaših visokih dolžnosti čut pravičnosti, smo prepričane, da boste našo prošnjo blagohotno upoštevali, zlasti ker po verodostojnih informacijah konfiriranki upravne oblasti ne očitajo nikakega dejanja, ki bi se moglo smatrati kot kršenje javnega reda in miru.*«³⁰

Snahi Pepci je v Bilečo pisala tudi Ivana Kardelj. V bodrilnih, tolažečih besedah jo je spodbujala, da vztraja in zdrži krut zaporniški način življenja, na koncu pa je zaključila s skrbjo za vse Pepcine sotrpine in sotrpinke: »*Prav pristrčno te pozdravlja in poljublja, kakor tudi vse fante in dekleta, mama.*«³¹ Eden zgodnjih slovenskih komunistov Miha Marinko v spominih opisuje Kardelevo mater kot »*mamico zaprtih tovarišev*«, saj je v tridesetih letih 20. stoletja velikokrat obiskovala zaprte komuniste, sinove tovariše, in jim prinašala perilo in priboljške.³²

Eden najvplivnejših politikov poveljne Jugoslavije Aleksandar Ranković je trdil, da je imela Pepca po koncu druge svetovne vojne velik neformalen vpliv na najvišje politične kroge v državi. Še zlasti obremenjujoča so bila njena nesoglasja s Titovo soprogo Jovanko, ki so zastrupljala tudi (že tako dovolj hladen) odnos med

Titom in Kardeljem.³³ Ko je Kardelj umrl, je dobila Pepca v brezplačno uporabo stanovanjsko družinsko hišo, v kateri so Kardeljevi živeli že prej. Stroške vzdrževanja je prevzel Protokol Izvršnega sveta Skupščine Socialistične Republike Slovenije.³⁴ Vzporedno z demokratizacijo slovenskega političnega prostora v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je postajala Pepca Kardelj v polju javnega vse bolj zaničevana. Leta 1990 je bila njena smrt zavita v prav toliko tančic kot poprej življenje.

Uporna Ivana, pozabljena Franica in podržavljena Pepca so bile velike ženske v življenju nekega moškega, ki je izjemno zaznamoval slovenski kulturni imaginarij 20. stoletja na Slovenskem. Družbena konstrukcija realnosti je besedna zveza, ki sta jo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja v teoriji utemeljila sociologa Peter Berger in Thomas Luckmann.³⁵ Če pustimo ob strani teorijo in (pre)prosto uporabimo sintagmo, lahko zaključimo, da je tako skonstruirana realnost v nekem zgodovinskem trenutku Ivani, Franici in Pepci odmerila vloge, ki jih po pravilu odmerja, prvič, materam, drugič, ženskam in, tretjič, ženskam pomembnih moških. Če bi bila realnost skonstruirana drugače, bi vsaka od njih zlahka odigrala tudi naslovno vlogo.

Kot ugotavlja zgodovinarka Marta Verginella v svojih Ženskih obrobjih, historiografski pogledi v preteklost žensk potrjujejo, da je zgodovina žensk zgodovina drugega spola, ki si z moškim spolom ni nikoli enakovredno delil sveta in je bil, ne glede na vsakokratno različno socialno, razredno, poklicno, politično, etnično ali generacijsko pripadnost, vselej postavljen v podrejen ali zapostavljen položaj. Pogled onkraj vidnega v globine zgodovinskega dogajanja, v to, kar imenujemo družbene strukture, in v svet imaginarnega in simbolnega, razkrije trdoživost družbenih in kulturnih spon, ki so določale in ohranjale odvisnost žensk od moških.³⁶

Čeprav je bila stranka komunistov v Kraljevini Jugoslaviji prepovedana in je delovala v ilegali, je bil Miha Marinko prepričan, da so komunisti v zgodnjih tridesetih letih 20. stoletja na sodnih procesih ponosno in samozavestno branili svoje politično prepričanje, kar je bila po njegovem mnenju zasluga vzgoje, ki jim jo je dala Partija. Ker so bila sojenja javna in je o njih poročalo časopisje, so brez omahovanja izkoristili situacijo za

²⁸ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 156-17-5, Pismo Edvarda Kardelja Poldetu in Rozi Maček, 30. 4. 1940.

²⁹ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-13-1, Pismo Edvarda Kardelja Pepci v Bilečo, Ljubljana, 25. 4. 1940.

³⁰ Vode, Spomin in pozaba, 200-201.

³¹ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 156-18-6, Pismo Ivane Kardelj Pepci Kardelj, februar 1940.

³² Marinko, Moji spomini, 198.

³³ Ranković, Dnevniške zabeleške, 126, 128, 152-153.

³⁴ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 156-27-15, Odločba izvršnega sveta Skupščine Socialistične republike Slovenije, 4. 4. 1979.

³⁵ Berger, Luckmann, Družbena konstrukcija realnosti.

³⁶ Verginella, Ženska obrobja, 7-8.

širjenje radikalnih političnih stališč. Leta 1933 je oblast sodne razprave za javnost zaprla.³⁷

Izurjeni policijski agenti so ulovljene komuniste na zaslišanjih posebno radi mučili tako, da so jih stiskali in vlekli za moda v upanju, da bodo izdali kar največ informacij o gibanju, ki so mu tako odločno pripadali.³⁸ Ko je Vladimir Dedijer ob neki priložnosti vprašal Edvarda Kardelja, kaj je čutil, ko so ga več dni neprestano mučili, preden so ga leta 1930 za dve leti zaprli v Požarevcu, je ta odgovoril, da v vsem tistem vzdušju ni čutil ničesar – niti udarcev ne. V približevanju drugega svetovnega spopada, ko je bila organizacija komunistov bolj in bolj trdna, sta Tito in Kardelj neomajno zastopala stališče, da ni tako hudega policijskega mučenja, ki se ga ne bi dalo vzdržati. Graditelja stranke, ki je silovito ujela svoj val na premici časa, sta vedela, da lahko samo zaupanje v tovariša, da med mučenjem ne bo izdal imen, utrjuje tovarišstvo v Partiji.³⁹

Ne glede na to, da so pogledi akterjev morda z današnjega vidika izkrivljeni, so za našo obravnavo edini resnični. Povedano drugače: ni pomembno, ali so komunisti med mučenji resnično zdržali pritisk ali ne, temveč dejstvo, da so mučenja kasneje doživljali in interpretirali tako oz. da so sebe razumevali kot takšne, ki lahko prenesejo telesna mučenja, ter jih je kot takšne doživljala tudi okolica.

Še preden se je vojna razširila na jugoslovanska tla, se je Kardelj veselil, da živi na prelomu dveh epoh, saj je v pismu Pepci pisal, »da sva s svojo žrtvijo vključena v nekaj orjaškega novega, ki bo v zgodovini zapisano kot največji dogodek v zgodovini človeštva. Zavedaš se, da nisi nepomemben črvič, ki ga lahko brez vsake škode pregazijo, si ustvarjalec in bojevnik za nekaj dobrega in lepega.«⁴⁰ Po nemškem napadu na Kraljevino Jugoslavijo aprila 1941 so bili komunisti zaradi dolgaletnega kontinuiranega in sistematičnega podtalnega delovanja v primerjavi z ostalimi političnimi akterji v državi v lepi prednosti.

Od daleč gledani pretekli dogodki se zmeraj kažejo čudovito enostavni in tudi tokrat se je zdelo, kot da je dolgoletnim ilegalnim političnim aktivistom pred vstopom v svetovni konflikt potrebno samo še izbrati nova ilegalna imena. Aleš Bebler se je spominjal, kako je nekega večera kvartopirsko omizje ubogalo Kardelja, ki je ocenil, da je nastopil čas za to: sam je postal Krištof,

Boris Kidrič Peter, Franc Leskošek Luka, Tone Tomšič Gašper, Aleš Bebler pa Primož. Naslednje jutro je Boris Kraigher, ki je spal drugod, sporočil, da bo Janez.⁴¹ Kardelj je imel sicer leta 1942 v posesti še nekaj osebnih dokumentov na različna imena, izdanih pri Mestnem poglavarstvu v Ljubljani, denimo: Aleksander Skender, Albin Bajec in Avgust Ravnikar.⁴²

Ko je bil Krištof enkrat rojen, je njegova z zunanjim videzom prav nič skladna karizma samo še strmo naraščala. Tudi član zavezniške misije v Jugoslaviji F. W. Deakin je med vojno po službeni dolžnosti zelo intenzivno razmišljal o njem: »Kardelj je bil bolj majhen, čeden človek, z naočniki in pristrženimi brčicami. Ni bil zgovoren, kadar pa je govoril, je z mirno samozavestjo in avtoriteto. Njegov videz je ustvarjal varljiv vtis, da gre za značilnega marksističnega knjižnega intelektualca, vendar sta njegov moralni status, ker je bil vodja slovenskega odpora, in spretnost, da je ustvaril eno samo resnično državno vsehpartijsko združeno fronto, postavljala na laž tak preprosti vtis in odkrivala značilno politično spretnost in moč voditelja.«⁴³

Edvard Kocbek se Krištofovi visoki avtoriteti v slovenski Partiji ni čudil. V tistem nenavadnem času v prvih letih vojne je bil tudi sam neprikrito očaran nad njo. Tenkočuten opazovalec je rad gledal, kako Kardelj počasi in jasno oblikuje besede in kako pri vseh pomembnih delih besedila skozi očala pogleda navzoče. Bil je to res nenavadno hitro vrteč se čas, ko je Kocbeka osvajal voditeljev rahlo vibrirajoči glas. Občudoval ga je, ko je nekega julijskega večera 1942 soborcem slikal svoje spomine na Moskvo in kar ni mogel končati. V tej »slovanski Meki« se je pred vojno politično izobraževalo precejšnje število slovenskih komunistov, ki so mesto gledališč, muzejev, cerkva, trgov in ljudi kljub vojaški disciplini partijske šole kovali v zvezde.⁴⁴

Med italijansko ofenzivo julija 1942 je celo stvarni Ladislav Ambrožič Novljan opazil Krištofovo agilnost. Ko je ob njem eksplodirala mina in je izmenjaje padal in skakal proč, si je mislil, da generira ta droban človek s poškodovano nogo, zaradi katere je bil pred vojno oproščen vojaške obveze,⁴⁵ in zaradi česar ga je bilo mogoče spoznati že na daleč, neverjetno energijo.⁴⁶ Ob koncu septembra 1942 je večerni hlad prihajajoče jeseni partizane pregnal v bunkerje. Edvard Kocbek je zadrževal dih

⁴¹ Bebler, *Knjiga o Primožu*, 56.

⁴² ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-2-30-49, *Ilegalni osebni dokumenti Edvarda Kardelja iz leta 1942*.

⁴³ Deakin, *Gora trdnjava*, 116.

⁴⁴ Kocbek, *Tovarišija*, 98, 113.

⁴⁵ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-1-1-29, *Uverjenje Komande Ljubljanskega vojnog okruha, Ljubljana*, 9. 2. 1932.

⁴⁶ Bebler, *Knjiga o Primožu*, 75-76.

v harmoniji trenutka: »Ko delam te zapiske, sedim za mizico v bunkerju. Sveča razsvetljuje prostor v tem kotu. Vsi tovariši so že na pogradih, tu pa tam spregovori kdo med njimi s šepetajočim glasom. Edino Kardelj še vedno bedi in piše pisma. Oba imava svetle obraze, kdaj pa kdaj se nasmehneva drug drugemu. Čez nekaj časa se je Kardelj nagnil malce naprej in z rahlo vibracijo v glasu dejal: 'Boš videl, Pavle, vse bo v redu, samo vztrajati moramo, vztrajati!'« Sem in tja je Kocbeka pograbila tolikšna vznosenost, da se mu je vsaka Krištofova izrečena beseda zazdela »brezpogojna kakor algebra, varna kakor granit in omamna kakor pomladna narava«. ⁴⁷ Medtem se je Josipu Vidmarju Kardelj v tistem času zdel sicer tovariški in prostodušen, a dostopen le strogo odmerjeno. ⁴⁸

Ne gre dvomiti v temno stisko soborcev, ko so v Kočevskem rogu leta 1942 obnemeli v prepričanju, da je Kardelja ubilo nasprotnikovo orožje, saj so dogodek malodane identično opisali tako Kocbek ⁴⁹ kot Josip Vidmar ⁵⁰ in Jože Javoršek. »Kidrič se ni mogel pomiriti. Kar plalo je v njem, a v skladu s svojo komunistično moralo se ni vdal: velel je iskati Kardelja in velel ga je poiskati, pa četudi v sovražnikovem gobcu. Izguba Kardelja ga je preganjala, da je kot žival hodil od skale do skale, od človeka do človeka. Prav zaradi tega pa tudi nikdar ne bom pozabil, kako je bilo, ko so Kardelja končno vendarle (na ramah) prinesli v naše zasilno taborišče. Bil je na smrt utrujen, bled okrvavljen, izpran. Zgrnili smo se okoli njega ter se ga dotikali, kakor bi se dotikali čudežnega življenja.« ⁵¹

Pričevanj sodobnikov o Krištofovi požrtvovalnosti in človeškem dostojanstvu, ki ju je izžareval na bojnem polju, pa s tem ni konec. Slovenska partizanka Ladislava Becele, poročena Ranković, je bila 25. maja 1944 v Drvarju, ko ga je doletel desant. Njene oči so bile prikovane na Krištofa, ki je nemirno korakal sem ter tja po omejenem prostoru pečine, se ustavljal, jo gledal, a ni mogel razen 'Eh, Slavka!' reči ničesar. Čutila je, da misli na družino. Krištofov sinko je živel pod izmišljenim imenom v globoki ilegali v Ljubljani, ki je bila tedaj ob-

Partizani na Rogu: Pepca in Edvard Kardelj ter Boris Kidrič (vir: Vipotnik, Edvard Kardelj)

dana z žico. ⁵² Ko se je Aleš Bebler dobro leto dni kasneje po koncu vojne skupaj z ženo stalno selil v Beograd, je z njima k svojima staršema potoval tudi Borut Kardelj. Bilo mu je pet let in vso pot je bil resen ter zamišljen. ⁵³

Borut Kardelj se je v odrasli dobi svojega mučnega zgodnjega otroštva spominjal medlo, a dovolj jasno, da mu ni dalo miru. Dogodki tistega časa so neusmiljeno in grobo vdrali v misli razvijajočega se pesnika: »Vedel sem, da imam nekje mater in očeta (ki je general), a svojih tedanjih občutkov, razen veselja nad generalom, se ne spominjam. /.../. Ker sem že tedaj vedel, da je moj oče general. Samo da na srečo nisem vedel, česa in zakaj. Ne vem, ali sem se zares zavedal, da mi ni ime tako, kot so me vsi imenovali. /.../. Danes, ko sem taval po pokopališču in iskal Ivanov grob, sem se skušal vsega tega spomniti, pa je ostalo kot doslej zaprto in uklenjeno v čas.« ⁵⁴

Sinova smrt zaradi samomora ob koncu leta 1971 je bila ena redkih priložnosti, ko je Kardelj sodelavcem pokazal svoja čustva. Objel je Josipa Vidmarja, zaihtel, nato pa se takoj pomiril in se zaprl v svojo žalost. Ko sta skupaj pripravljala izdajo zbirke Borutovih pesmi, je rekel le: »Vse v njem je razjedeno.« ⁵⁵ Ni mogel vedeti, kako boleče bo na lastni koži občutil besede, ki jih je aprila 1940 ob nepričakovani Hitlerjevi zasedbi Danske napisal Borutovi materi v Bilečo: »V: tem orjaškem boju, draga Pepca, postajajo vse naše osebne bolesti in žalosti

⁴⁷ Kocbek, *Tovarišija*, 238, 242.

⁴⁸ Vidmar, *Obrazi*, 587, 595.

⁴⁹ Kocbek, *Tovarišija*, 146-151.

⁵⁰ Vidmar, *Srečanje z zgodovino*, 218.

⁵¹ Javoršek, *Hvalnica zemlji*, 26-27.

⁵² Becele Ranković, *Življenje z Leko*, 68.

⁵³ Bebler, *Čez drn in strn*, 152.

⁵⁴ Kardelj, *Lačne zarije*, 7.

⁵⁵ Vidmar, *Obrazi*, 601, 609.

tako majhne, da sem se te dni, kljub temu, da te imam vedno bolj rad, kar nekam umiril.»⁵⁶

Po razgovorih glede usode Primorske in zlasti Trsta se je sredi avgusta 1944 Kardeljeva pojava znašla pod drobnogledom dnevniskega zapiska Izidorja Cankarja: malo šepast, umen, hladen, neoriginalen, miren, nevsiljiv s čimerkoli, zainteresiran zlasti za praktične rezultate, nedoktrinaren, trden, v formi popustljiv in v stvari nekompromisen, osebno skromen, priljubljen, do skrajnosti požrtvovalen in delaven, metodičen v organizaciji. Krištof je bil proti koncu vojne vse bolj velikopotezen. Trdil je, da bodo partizani zavzeli Trst vsaj pol ure pred zavezniki. Računajoč na Stalinovo podporo je zagotavljal, da obmorskega mesta ne bodo predali za nobeno ceno.⁵⁷ Ena prvih slovenskih komunistk Angela Vode je prav tako opazila spremembo Krištofovega značaja, ko se je bližal konec vojne. Ko se je po vojni v brestaniškem zaporu znašla pred paznikovim očitajočim pogledom, polnim okrutnosti in jeklene hladnosti, je izraz brž povežala s Kardeljem – tako je gledal, ko so se bližali zmagi.⁵⁸

Zelo nazorno je trenutek, ko je ob koncu vojne iz aktivista postal oblastnik, opisal Kardeljev soborec Svetozar Vukmanović Tempo. Ko je dobil generalski čin, četudi ni nikoli poveljeval vojaški enoti v boju, se je počutil nelagodno, zdelo se mu je, da je prenehal biti komunist. Ljudem, ki so ga nazivali s 'tovarišem generalom', je vneto prigovarjal, naj ostane kar pri 'tovarišu Tempó'. »Na Visu pa se je očitno nekaj spremenilo v meni. Ko sem gledal svoje tovariše v generalskih uniformah, sem si jo tudi sam zaželel obleči. Kako se človek hitro spremeni! Ko sem dobil uniformo, sem se v njej prijetno počutil.«⁵⁹ Že prve dni dela v centralnem komiteju je bil Tempo razočaran, saj je pričakoval, da bodo razmerja med tovariši ostala takšna, kot so bila v ilegalnem obdobju, čeprav se je zavedal hierarhičnih razlik, ki so nastale v času oblikovanja nove države. Namesto tega so tesna in neposredna razmerja med komunističnimi akterji vojne, nastala v letih ilegalnega boja, naglo popuščala.⁶⁰ Kot šokantno je vzpostavljanje hierarhičnih odnosov med partizani že med vojno občutil tudi Milovan Đilas.⁶¹

Toliko bolj se je razraščalo sovraštvo do Kardelja na idejno nasprotni strani od komunistične, ki je ob koncu vojne zapuščala Slovenijo. Ivan Andrejčič je v ZDA izdal knjižico, ki prikazuje epizode iz življenja

Edvarda Kardelja, med drugim posvetovanje zaveznških zunanjih ministrov v Londonu septembra 1945: »Bil je čokat, racajoč, malce grbast in malce šepav človek širokega obraza. Brke in obraz, še bolj pa trmasto, surovo in oblastno vedenje so ga delali na las podobnega sovjetskemu zunanjemu ministru Molotovu, čigar zvesti hlapec je tudi bil. Ta Titov zastopnik je govoril v nerazumljivem jeziku, tolkel je po mizi, zmerjal na vse strani s fašisti in reakcionarji. Bilo je videti, da je na to mednarodno posvetovanje prišel naravnost iz gozda, iz razbojniške in morilske družbe. /.../ Povrh tega je ta človek v omenjeni visoki mednarodni družbi bil edini minister, čigar rok se je dobesedno držala še sveža kri lastnih rojakov, edini minister – morilec.«⁶²

Kardelj je bil v resnici zelo razočaran nad mirovnimi pogajanjmi po vojni, ki to niso bila, saj so se velesile, kot je pisal, same medsebojno dogovorile o bistvenih rečeh, vsi drugi udeleženci vojne pa so zgolj dobili pravico povedati svoje mnenje, »potem so nas brez besede oz. z 'zahvalo' predsednika 'za koristne informacije' milostno odpustili.«⁶³ A veliko večja preizkušnja po vojni je bilo za Bevca, kakor so med drugim klicali Kardelja, leto 1948. S Stalinom se je sicer srečal že novembra 1944 v Moskvi, kjer mu je ostal v spominu diktatorjev brezbrizni komentar na Kardeljevo opozorilo, da posilstva vojakov Rdeče armade na jugoslovanskih tleh izjemno negativno vplivajo na pozitivno podobo zavezniške vojske. Stalin mu je odgovoril, da ruska vojska tega ne počne, če pa že (v posameznih primerih), kar je povsem naravno, »potem pač vojaki niso naredili nič hudega kakšni babi«.⁶⁴

Ne glede na to, da je Stalinova podoba po srečanju v Kardeljevih očeh izgubila lesk, ga je spor z Informbirojem zelo prizadel: »Od svojega šestnajstega leta sem bil v komunističnem gibanju, brez pridržkov sem zaupal Sovjetski zvezi in Stalinu. Ko sem leta 1934 prvikrat prišel v Sovjetsko zvezo kot emigrant, so mi stopile solze v oči od navdušenja. Bil sem marksist in sem šel skozi vrsto tečajev in šol, in to, v kar sem verjel, ni bila kratko malo vera, ampak tudi teoretično prepričanje. Prva dežela socialistične revolucije nam je bila ves čas vzor in opora. Toda prav s to deželo in z njenim vodilnim človekom – Stalinom – smo sedaj prišli ne samo v konflikt, ampak v takšen spor, v katerem smo eni drugim očitali vsakršna izdajstva.«⁶⁵

Človek, ki ni nikoli verjel v rek, da se zgodovina ponavlja,⁶⁶ je ure in ure korakal po svoji sobi in ob zvo-

⁵⁶ ARS, SI AS 1277, Edvard Kardelj, AŠ 164-13-1, Pismo Edvarda Kardelja Pepci v Bilečo, 9. 4. 1940.

⁵⁷ Cankar, Londonski dnevnik, 15.

⁵⁸ Vode, Skriti spomin, 152.

⁵⁹ Tempo, Revolucija teče dalje, 1. knjiga, 377.

⁶⁰ Tempo, Revolucija teče dalje, 2. knjiga, 12.

⁶¹ Đilas, Revolucionarni rat, 119.

⁶² Andrejčič, Edvard Kardelj, minister – morilec, 3.

⁶³ Kardelj, Spomini, 83.

⁶⁴ Kardelj, Spomini, 69.

⁶⁵ Prav tam, 130.

⁶⁶ Repe, Rdeča Slovenija, 237.

kih Beethovnovne simfonije, ki je donela iz gramofona, premišljeval, kje je bila storjena napaka. Obujal je citate iz Marxovih in Leninovih del, ki so opozarjali, da se lahko v socializmu zgodi kaj podobnega, in jih je kot mlad marksist zmeraj preskočil, češ da do črnih scenarijev ne bo prišlo. Četudi nikoli ni živel v veri, da je socializem brez konfliktov možen, in je tudi dotlej prihajalo do sporov s Stalinom, ti nikoli niso dobili tako »pošastnih razsežnosti«. ⁶⁷ Josipu Vidmarju ni ušlo, da je Kardelj na sestanku partijskih aktivistov med poročanjem o sporu s Sovjetsko zvezo v silni čustveni prizadetosti komajda zadrževal solze. ⁶⁸

Septembra 1949 je bil Edvard Kocbek pri slovenskem političnem vrhu *persona non grata*. Kljub temu ali ravno zato se je živo zanimal, kako gre »fantom«, ki to niso bili več. Kardelj in Kidrič postajata nestrpna, mu je odgovoril Josip Vidmar. ⁶⁹ Bevc je Kocbeka preganjal v duhu in mu neprestano mešal misli; aprila 1950 je v svoj dnevnik vpisal: »Edini človek, ki mu misel kritično in skrbno sleherni trenutek kroži nad vsem hišnim, državnim in svetovnim dogajanjem, je Kardelj. To je človek, ki me sicer najbolj sistematično sovraži, toda prav ta človek edini predstavlja najresnejšo točko na skupščini. Miren, stvaren, obremenjen in vendar prožen, gosposki in vendar nagnjen nad stvarnost.« ⁷⁰

Zdi se, da se je postopno osvobajal Kardeljeve prezenze šele, ko se je v začetku petdesetih let 20. stoletja o Kardelju pogovarjal z Vladimirjem Bartolom in ni bil ta nič prizanesljiv do zaslužnega partijca; z njegovo sodbo se je ne glede na visoko podobo o soborcih, ki jo je očitno nosil v sebi, nazadnje moral strinjati tudi Kocbek: za preprosto in logično podobo marksističnih načel se v Kardelju skriva zelo prazna in le oblast varujoča miselnost. ⁷¹ Konec avgusta 1952 je v dnevnik zapisal, da je Kardelj zagrenjenec, ki v svoji grozi spoznava, da sedem povojnih let ni rodilo niti ene vrhunske umetnine ali kulturnega dela. ⁷²

Kar so pravilno zaznavali njegovi sodobniki, je bilo do neke mere pričakovan in logičen razvoj Krištofove osebnosti: postajal je od realnosti odmaknjen oblastnik. Ko se je oktobra 1954 na poti v Oslo skupaj z Vladimirjem Bakaričem ustavil v Münchnu, si je zaželel obiska *Oktoberfesta*, čeprav je na konzulatu nočil v tajnosti. Tamkajšnji generalni konzul Bogdan Osolnik je pod močnim psihičnim pritiskom oba funkcionarja kot kakšna zamaskirana člana kraljevske družine zapeljal na

pivsko veselico – med plebs. ⁷³ Da se je mit okrog Kardelja vneto razraščal, priča med drugim izpoved Franca Šetince, ki se je nekoč znašel v Kardeljevi družbi in presenečen odkril, da ima pred seboj veseljaka. Bil je dober pevec, ki je v prijateljskem krogu večkrat za šalo prevzel vlogo dirigenta ter tako spodbudil k petju še ostale. V javnosti je prevladovalo mnenje, da živi Bevc samotno življenje, kar je bilo težko preveriti, saj ni bilo v navadi medijsko vohljanje za zasebnimi življenji političnih in drugih javnih osebnosti. ⁷⁴ A vendar, zakonca Kardelj, »rdeči kralj in kraljica«, sta s svojim načinom življenja, ki je spominjalo na življenje nekdanje buržoazije, v delu javnosti zbujala nelagodne občutke. ⁷⁵

Maja 1955 je prišel na uradni obisk v Jugoslavijo Nikita Hruščov. Dogodek je bil deležen izjemne pozornosti, saj je naznanjal otoplitev jugoslovansko-sovjetskih odnosov. Jože Smole je bil tedaj novinar beograjske *Borbe*, ki se je redno posvetoval s Kardeljem o svojih objavah. Tokrat ga je Kardelj prosil, naj Zveza novinarjev Jugoslavije za trume tujih novinarjev, ki so prišli v Beograd, da bi poročali o obisku ruskega partijca, organizira izlete, da ne bi motili pogovorov za zaprtimi vrati. Smole je plaho ugovarjal, Kardelj pa vztrajal. Slednjič je novinar idejo prenesel tujim novinarjem. Niti slišati niso hoteli o turističnem ogledu Srbije. ⁷⁶

Jugoslovanska delegacija na čelu s Titom in Kardeljem je Hruščovu vrnila obisk junija 1956. Vzdušje je opisal Bogdan Osolnik, ki je bil v tistem času diplomat v Moskvi. Jugoslovani so bili posebno bučno sprejeti v takratnem Stalingradu, kjer je Osolnik med prerivanjem množice ostal brez čevlja: »Na trgu pred železniško postajo se je zbrala velikanska množica ljudi. Predrli so vse policijske kordone in v trenutku, ko bi naša delegacija morala stopiti le še deset do dvajset korakov k avtomobilom, smo se vsi, ki smo hodili za Hruščovim in Titom, znašli sredi množičnega navala ljudi, ki so voditeljema hoteli priti čim bližje. Pritisk nepregledne množice je bil tako silovit, da bi nas bil lahko dobesečno zdrobil. Pred seboj sem zagledal orjaškega generala Žežlja, ki je dvignil Kardelja s tal, ga čvrsto držal in nesel pred seboj ter si s silo utiral pot k avtomobilu.« ⁷⁷

Leta 1959 je lovski tovariš Jovan Veselinov Kardelja po nesreči ustrelil v glavo, čudežno je preživel, kroglo pa mu je dvajset let kasneje iz telesa izluščil šele patolog. ⁷⁸ Kajti tudi tisti, katerih življenja prepredajo mitski elementi, imajo svoj konec. Treznemu racionalistu, ki se

⁶⁷ Kardelj, *Spomini*, 132-133.

⁶⁸ Vidmar, *Obrazi*, 601.

⁶⁹ Kocbek, *Dnevnik 1949*, 322.

⁷⁰ Kocbek, *Dnevnik 1950*, 152.

⁷¹ Kocbek, *Dnevnik 1951*, 211.

⁷² Kocbek, *Dnevnik 1952*, 248.

⁷³ Osolnik, *Med svetom in domovino*, 161.

⁷⁴ Šetinc, *Misel in delo Edvarda Kardelja*, 237.

⁷⁵ Andrejčič, *Edvard Kardelj, minister – morilec*, 5-6.

⁷⁶ Smole, *Pripoved komunista novinarja*, 90, 111.

⁷⁷ Osolnik, *Med svetom in domovino*, 225.

⁷⁸ Becele Ranković, *Življenje z Leko*, 199; *Repe*, *Rdeča Slovenija*, 252.

je v zgodnjih štiridesetih letih 20. stoletja posmehoval lastnemu praznoverju ob napovedi vedeževalca, da bo doživel osemdeset let življenja,⁷⁹ se je v sedemdesetih letih 20. stoletja življenjska pot iztekala. Rakasto tkivo se je vztrajno širilo po njegovem telesu. Dve leti pred smrtjo je Titovemu osebnemu zdravniku priznal, da se mu zdi vseobsegajoče oblastno sklicevanje na bratstvo in edinstvo prazno frazarjenje.⁸⁰

Nekdanji ljubljanski župan Matija Maležič se je zaupno sklonil h Kocbekovemu ušesu in dejal, da s Kardeljem ni dobro. Čudno je, ker ga obiskujejo iz beograjskih vrhov. »Začel sem hoditi po ulicah, kakor da se prebijam iz morečega sna,« je pretreseno zapisal Kocbek, ki je bil tako dolgo v nemilosti ljudi, s katerimi je nekoč delil partizanske uši.⁸¹ Vladimir Ambrožič Novljan februarja 1979 ob smrti Edvarda Kardelja ni delil sentimentalnosti občutljivega literata: »Meni Kardeljeva smrt ni prinesla olajšanja, četudi sem moral iz Armade in javnega življenja oditi zlasti po njegovi volji. /.../ Na dan, ko je umrl, so okrog mojega ljubljanskega stanovanja oprezali agenti Službe državne varnosti in moje družinske člane mimogrede povprašali, ali sem doma in kaj počnem. Na pogreb nisem šel. Zaradi slabe izkušnje ob smrti Borisa Kidriča. Takrat, v Beogradu, me v sprevod niso pustili.«⁸²

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Arhiv Republike Slovenije (ARS)
SI AS 1277, Edvard Kardelj

Objavljeni arhivski vir

Kante, Vladimir: Hišna in osebna preiskava v politični policiji. *Službeni glasnik Ministarstva unutrašnjih poslova*, 1939.

Monografije

Adamič, Louis: *Boj/Struggle*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969.
Ambrožič, ml. Lado: *Novljanovo stoletje 1908–2004*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
Andrejčič, Ivan: *Edvard Kardelj, minister – morilec; odlomki iz njegovega življenja*. Printed in USA 1947.

Bebler, Aleš: *Čez drn in strn; spomini*. Koper: Lipa; Trst: Založništvo tržaškega tiska; Ljubljana: Delo, 1981.
Bebler, Anton: *Knjiga o Primožu Alešu Beblerju*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004.
Becle Ranković, Ladislava: *Življenje z Leko; spomini slovenske partizanke*. Grosuplje: Grafis Trade, 2002.
Berger, Peter, Luckmann, Thomas: *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988.
Brodar, Tone (Kardelj Edvard): *Fašizem*. Ljubljana: T. Tominc, 1934.
Cankar, Izidor: *Londonski dnevnik 1944–1945*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; Koper: Lipa, 1985.
Deakin, Frederick William: *Gora trdnjava*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
Dedijer, Vladimir: *Josip Broz Tito: prispevki za življenjepis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.
Đilas, Milovan: *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine, 1990.
Javoršek, Jože: *Hvalnica zemlji*. Maribor: Obzorja, 1971.
Kardelj, Borut: *Lačne zarje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.
Kardelj – skica za monografijo. Ljubljana: Delo, 1979.
Kardelj, Edvard: *Spomini; boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; Beograd: Radnička štampa, 1980.
Kocbek, Edvard: *Tovarišija; dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943*. Ljubljana: DZS, 2004.
Kocbek, Edvard: *Dnevnik 1949*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1999.
Kocbek, Edvard: *Dnevnik 1950*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2000.
Kocbek, Edvard: *Dnevnik 1951*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001.
Kocbek, Edvard: *Dnevnik 1952*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.
Kocbek, Edvard: *Dnevnik 1954–1977; izbor*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004.
Luthar, Oto: *Med kronologijo in fikcijo: strategije historičnega mišljenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993.
Marinko, Miha: *Moji spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974.
Matunović, Aleksandar: *Enigma Broz; ko ste vi družje precdniče?* Beograd: samozaložba, 1997.
Osolnik, Bogdan: *Med svetom in domovino*. Maribor: Obzorja; Novo mesto: Dolenjska založba, 1992 (i. e. 1993).

⁷⁹ ARS, fond: Edvard Kardelj, sig. AS 1277, AS 164-13-1, Pismo Edvarda Kardelja Pepci v Bilečo, Ljubljana, 24. 4. 1940.
⁸⁰ Matunović, *Enigma Broz*, 220.
⁸¹ Kocbek, *Dnevnik 1954-1977*, 71.
⁸² Ambrožič, *Novljanovo stoletje*, 477-478.

Rahten Andrej: *Pozabljeni slovenski premier; politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934).* Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba, 2002.

Ranković, Aleksandar: *Dnevniške zabeleške.* Beograd: Jugoslovenska knjiga, 2001.

Repe, Božo: *Rdeča Slovenija; tokovi in obrazi iz obdobja socializma.* Ljubljana: Sophia, 2003.

Smole, Jože: *Pripoved komunista novinarja (1945–1980).* Ljubljana: Enotnost, 1994.

Šetinc, Franc: *Misel in delo Edvarda Kardelja.* Ljubljana: Prešernova družba, 1979.

Verginella, Marta: *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev.* Ljubljana: Delta, 2006.

Vidmar, Josip: *Obrazi.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979.

Vidmar, Josip: *Srečanje z zgodovino.* Maribor: Obzorja, 1963.

Vipotnik, Janez: *Edvard Kardelj v besedi in sliki.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980 (i. e. 1981).

Vode, Angela: *Skriti spomin.* Ljubljana: Nova revija, 2004.

Vode, Angela: *Spomin in pozaba; zbrana dela, 3.* knjiga. Ljubljana: Krtina, 2000.

Vukmanović Tempo, Svetozar: *Revolucija teče dalje; memoari, 1. in 2. knjiga.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.

Zupan, Vitomil: *Menuet za kitaro (na petindvajset strelov).* Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.

Zusammenfassung

„MIT UNSEREM OPFER SIND WIR IN ET-WAS GEWALTIGES EINGEBUNDEN“
Edvard Kardelj – Mensch, Aktivist, Machthaber

Die gegensätzlichen Beurteilungen von Kardeljs Persönlichkeit sind ein Zeichen dafür, dass der kommunistische ideologische Apparat sein Wesen als Mensch bis zur Unkenntlichkeit verzerrt hat. Durch die Hervorhebung einiger biografischer Segmente versucht der Beitrag Kardeljs Person außerhalb der etablierten ideologischen Vorstellungen über ihn einzufangen. Drei Wochen nach dem Attentat auf den jugoslawischen König Aleksandar im Jahr 1934 wurde vor der Stadtvorstellung in Ljubljana die zivile Ehe zwischen Kardelj und Franica Možan (gelegentlich auch Mužan bzw. Mežan geschrieben) geschlossen. Im Februar 1939 wurde die eheliche Gemeinschaft auf ihren Wunsch annulliert, womit die Privatbeamtin in Belgrad aus Kardeljs offiziellen Biographien gelöscht wurde. Die Formierung seiner politischen Persönlichkeit war eng mit der Bildung und dem Bestehen des ersten jugoslawischen Staates verbunden. Nur wenige Monate nach der Gründung des König-

reiches der Serben, Kroaten und Slowenen nahm Kardelj im Jahr 1919 als neunjähriger Bub zusammen mit seiner Mutter Ivana, einer Gewerkschafterin in der Laibacher Tabakfabrik, an seiner ersten Arbeiterdemonstration teil. Er beschrieb seine Mutter als entschlossene und kämpferische Frau, die seine politische Tätigkeit gut hieß und ihn dabei unterstützte. Mit Pepca Maček war Kardelj schon während seines Scheidungsverfahrens befreundet; nach Lösung der bürokratischen Verwicklungen heirateten sie im August 1939. Ihre Lebensgeschichte und ihre politische Geschichte waren von da an untrennbar verbunden und ihre Beziehung wurde zusammen mit Kardeljs Figur symbolisch verstaatlicht. Als Pepca im Jahr 1940 wegen kommunistischer Tätigkeit drei Monate in Bileća in Haft war, schrieb ihr Ehemann ihr lange, mehrere dutzende Seiten umfassende Briefe, die einen subtilen und wertvollen Einblick nicht nur in ihre Beziehung, sondern auch in Kardeljs Ansichten über die Welt bieten. Nach dem deutschen Angriff auf das Königreich Jugoslawien im April 1941 hatten die Kommunisten infolge ihrer langjährigen kontinuierlichen und systematischen Untergrundtätigkeit im Vergleich mit den anderen politischen Akteuren im Staat einen nicht unbeachtlichen Vorteil. Kardelj legte sich den illegalen Namen Krištof zu, und sein Charisma, das mit seiner äußeren Erscheinung eigentlich nicht korrespondierte, wuchs stark an. In dieser außergewöhnlichen Zeit der ersten Kriegsjahre war auch Edvard Kocbek von Kardeljs Charisma unverhohlen angetan. Gegen Ende des Krieges war Krištof zunehmend ein Politiker in großem Stil. Eine der ersten slowenischen Kommunistinnen, Angela Vode, bemerkte rasch die Veränderung von Krištofs Charakter, als sich das Ende des Krieges näherte. Was seine Zeitgenossen nach Kriegsende richtigerweise wahrnahmen war die bis zu einem gewissen Grad zu erwartende und logische Entwicklung von Krištofs Persönlichkeit: Er wurde zu einem von der Realität abgehobenen Machthaber. Der Mythos rund um den »roten König« wuchs eifrig, doch auch jene, deren Leben mit mythischen Elementen verwoben ist, finden ein Ende. Zwei Jahre vor seinem Tod gestand Kardelj Titos persönlichem Arzt, dass ihm die Berufung der Machthaber auf die Brüderlichkeit und Einheit als leere Phrasendrescherei erscheint. Als die Nachricht von Kardeljs Tod im Februar 1979 Kocbek erreichte, fühlte dieser sich, als ob er aus einem alptraumhaften Schlaf erwacht.

Schlagwörter: Königreich Jugoslawien, Edvard Kardelj, Franica Kardelj, Pepca Kardelj, Biografien